

7. І як вона змінила суспільну свідомість українців: соціологічні дослідження <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/yak-viyna-zminyala-suspilnu-svidomist-ukrayintiv-sotsiolohichni>.

Mykola Bukach,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor of the Department of Philosophy of Education
of Odessa Regional Academy of In-Service Education,
Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9778-2894>

CULTURAL AND LANGUAGE VALUES AS THE BASIS OF A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. *The article is devoted to the problem of creating a safe cultural and linguistic environment in the conditions of an educational institution. The value of the specified environment for the sustainable formation of the state and the younger generation is shown against the background of global changes that require clearer and more targeted axiological emphasis in the state educational policy.*

Attention is drawn to the need for educators to intensify cultural and linguistic opposition to the aggressive cultural policy of the aggressor country. Having the social support of Ukrainian society and confidence in the justice of our efforts, educators are able to strengthen the influence of the system of spiritual values generally accepted in the state, on the formation of the future generation.

Attention is focused on the importance of such safety indicators as language and culture. It is emphasized that there where Russian language is, there is a Russian interest – first, Russian culture and the Russian language penetrate into the country, and then, after them, Russian tanks invade to protect the Russian speaking population. Therefore, if we want peace, we must deprive the Russians of interest in the citizens of Ukraine.

The research used theoretical methods of analysis, synthesis, analogy, as well as empirical methods of observation and study of activity products. The obtained results indicate the need to consider the problem of values as a socio-pedagogical one, which makes it possible to involve pedagogues, psychologists, culturologists and sociologists in its solution.

Key words: national culture, Ukrainian language, educational policy of the state, society, personality, socially significant values.

Дата надходження до редакції: 14 грудня 2022 р.

© Букач М. М., 2023

УДК 378

Варе Ірина Сергіївна,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології, соціальної роботи та інклюзивної освіти
КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»,
м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3203-6476>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена окремим аспектам психології педагогічного професійного спілкування. У статті розкрито сутність педагогічного спілкування; запропоновано дефініційний аналіз понять «спілкування» та «комунікація». Висвітлено основу, структуру та культуру професійно-педагогічної комунікації; розглянуто різні стилі та моделі комунікативної взаємодії та їх особливості. Наведено психодіагностичні методи, які використовуються для оцінювання ефективності професійних педагогічних комунікацій.*

Ключові слова: спілкування, професійне спілкування, педагогічне спілкування, педагог, комунікація.

Професійне педагогічне спілкування є основним засобом, через який здійснюється реалізація завдань навчання і виховання. У цьому контексті воно заключає в собі могутній резерв підвищення професійної майстерності педагога, удосконалення організації педагогічної діяльності і навчально-виховного процесу.

Проблема професійного педагогічного спілкування набуває особливої актуальності в умовах сучасного розвитку суспільства та пов'язується з гуманістичними тенденціями нової парадигми освіти.

Дослідження проблеми педагогічного спілкування проводилися вітчизняними й зарубіжними науковцями: К. Абульханова-Славська, Г. К. Баннер, А. Богуш, О. Бодальов, А. Добрович, П. Екман,

І. Зязюн, В. Кан-Калик, А. Капська, В. Мерлін, Б. Скіннер, К. Ушинський, В. Фрізен та ін.

Нині проблеми спілкування розглядаються українськими вченими Г. Баллом, І. Бехом, М. Боришевським, Л. Бурлачук, С. Вдович, О. Киричук, В. Крайнюк, С. Максименко, В. Семиченко та інші.

Спілкування – необхідна форма існування і розвитку особистості. В українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренко, спілкування – це складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі тощо (Основи професійно-педагогічного спілкування, 2022).

Спілкування включає в себе три аспекти: комунікативний – обмін інформацією між людьми; інтерактивний – взаємодія між учасниками спілкування, обмін діями та вчинками; перцептивний – сприйняття, порозуміння та оцінка один одного. Зміст спілкування реалізується через вербальні (мова) і невербальні (жести, міміка, пантоміміка та ін.) засоби.

На початку ХХ ст. у науковому обігу з'явився термін – «комунікація», який вивчають у контексті міжособистісного спілкування. Тому природньо виникає запитання щодо можливості ототожнення чи розмежування дефініцій «спілкування» і «комунікація».

«Спілкування» є значно вужчим поняттям і не має широкої деривативної бази ніж «комунікація». По-перше, «спілкування» має практичний матеріальний характер і практично-духовний характер, тоді як комунікація є суто інформаційним процесом – передачею тих чи інших повідомлень.

По-друге, поняття «комунікація», характеризується суб'єкт-об'єктним зв'язком, тобто суб'єкт передає певну інформацію об'єктові, який є її пасивним «приймачем». У спілкуванні ж інформація циркулює між рівноправними партнерами та характеризується двоспрямованістю (Ярошук, 2012).

Основою професійно-педагогічної комунікації, як зазначає Н. Волкова, є спільна діяльність суб'єктів комунікації (суб'єкт-суб'єктна взаємодія). У процесі цієї активності, опосередкованої взаємообміном інформацією, кожен суб'єкт засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні й інші цінності, знання і способи комунікативної діяльності, а також виявляє, відображає та розвиває власні психічні якості, формуючи себе як особистість і суб'єкт комунікації (Волкова, 2006).

Професійне педагогічне спілкування – досить складне поняття. Це система прийомів і навичок органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якого є обмін інформацією, організація виховних впливів і взаємин за допомогою різних комунікативних засобів. Передбачає знання закономірностей психології діяльності співрозмовників і вміння застосовувати їх у певних професійних ситуаціях. І. Зязюн подає таке визначення: «професійне педагогічне спілкування – це комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності й стосунків» (Педагогічна майстерність, 1997).

Структура професійного педагогічного спілкування, за В. Кан-Каліком, включає низку стадій:

1) орієнтування в умовах спілкування, усвідомлення педагогом свого стилю комунікації з аудиторією, відновлення в комунікативній пам'яті попередніх особливостей спілкування у даному колективі, уточнення стилю спілкування. в нових комунікативних умовах, створення позитивної атмосфери;

2) залучення до себе уваги об'єкта педагогічного спілкування, де особливого значення набувають мовленнєві характеристики комунікативної діяльності;

3) своєрідний пошуковий етап: відбувається, швидке коригування та остаточне уточнення прийомів педагогічного спілкування;

4) вербальне педагогічне спілкування: вербальні здібності вчителя: виразне яскраве мовлення, що може викликати яскраві образи у слухачів;

5) зворотний зв'язок – змістовний і емоційний (Зливков & Лукомська, 2018).

Ефективне спілкування педагога передбачає знання техніки безконфліктного спілкування та уміння користуватися нею, взаємодіючи зі дітьми, батьками, колегами різних психологічних типів, що дає змогу підтримувати конструктивний і позитивний психологічний освітній клімат та приводить до підвищення ефективності роботи у тій чи іншій установі. Ефективні педагоги завжди вміють структурувати свою діяльність, вони ініціативні, впевнені у собі і заохочують учнів до дискусії на протигагу формальному засвоєнню знань без їх когнітивного та емоційного опрацювання.

Базовими для педагогів є такі комунікативні якості як соціальна перцепція, асертивність, гнучкість і чуйність (емпатійність), толерантність, володіння прийомами ефективного спілкування. До психологічних рис педагога, які ускладнюють процес спілкування, належать: агресивність, конфліктність, боязкість, сором'язливість.

Професійне педагогічне спілкування передбачає високу педагогічну культуру, зокрема:

- вміння педагога реалізовувати свої можливості у спілкуванні з іншими людьми (учнями, їхніми батьками, своїми колегами тощо);
- здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання;
- постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні;
- знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б змісту спілкування, обставинам, в яких воно відбувається, та індивідуальним особливостям учня.

Непрофесійне педагогічне спілкування свідчить про низьку педагогічну культуру, яка:

- породжує в учня страх перед вчителем, невпевненість у собі, відчуженість, стійке негативне ставлення до вчителя, недовіру до нього;
 - зумовлює зниження працездатності школяра;
 - порушує динаміку його мовлення;
 - спричиняє небажання вчитися, думати і діяти самостійно;
 - зумовлює почуття пригніченості від вивчення навчального предмета (може бути довготривалим)
- (Основи професійно-педагогічного спілкування, 2022).

Різні стилі комунікативної взаємодії породжують кілька моделей поведінки педагога в спілкуванні. Умовно їх можна позначити таким чином:

- Модель диктаторська «Монблан» – викладач як би відсторонений від учнів, він височіє над ними, перебуваючи в царстві знань. Учні при цьому – лише безлика маса слухачів. Жодної особистісної взаємодії. Педагогічні функції зведені до інформаційного повідомлення. Як наслідок: відсутність психологічного контакту, а звідси безініціативність і пасивність учнів чи студентів.

- Модель неконтактна «Китайська стіна» – близька за своїм психологічним змістом до першої. Відмінність в тому, що між викладачем і учнями існує слабкий зворотний зв'язок через довільно або ненавмисно зведений бар'єр спілкування. У ролі такого бар'єру можуть виступити відсутність бажання до співпраці з будь-якої сторони, інформаційний, а не діалоговий характер заняття; мимовільне підкреслення викладачем свого статусу, поблажливе ставлення до студентів. Як наслідок: слабка взаємодія з учнями студентами, а з їх боку – байдуже ставлення до викладача.

- Модель диференційованої уваги «Локатор» – базується на вибіркових відносинах з учнями. Викладач орієнтований не на весь склад аудиторії, а лише на частину, наприклад, на талановитих або ж, навпаки, слабких учнів, на лідерів або аутсайдерів. У спілкуванні він ніби ставить їх у становище своєрідних індикаторів, за якими орієнтується на настрої колективу, концентрує на них свою увагу. Однією з причин такої моделі спілкування може з'явитися невміння поєднувати індивідуалізацію навчання учнів з фронтальним підходом. Як наслідок: порушується цілісність взаємодії в системі викладач – колектив учнів, вона підмінюється фрагментарністю ситуативних контактів.

- Модель гіпорексфлексна «Тетерів» – полягає в тому, що викладач в спілкуванні як би замкнутий на собі, веде не діалог, а монолог. Розмовляючи, він чує тільки самого себе і ніяк не реагує на слухачів. У діалозі опонентів марно намагатися вставити репліку, вона просто не буде прийнята. Навіть у спільній трудовій діяльності такий викладач поглинений своїми ідеями і проявляє емоційну глухоту до оточуючих. Як наслідок: практично відсутня взаємодія між учнями і викладачем, утворюється поле психологічного вакууму. Сторони процесу спілкування істотно ізольовані один від одного, навчально-виховний вплив представлений формально.

- Модель гіперрефлексна «Гамлет» – протилежна попередній. Викладач стурбований не стільки змістовною стороною взаємодії, скільки тим, як він сприймається оточуючими. Міжособистісні відносини зводяться їм в абсолют, набуваючи домінуючого значення, він постійно сумнівається в дієвості своїх аргументів, в правильності вчинків, гостро реагує на нюанси психологічної атмосфери класу, приймаючи усі проблеми учнів на свій рахунок. Як наслідок: загострена соціально-психологічна чутливість викладача, що призводить до його неадекватних реакцій на репліки і дії аудиторії. У такій моделі поведінки не виключено, що класом керуватимуть самі ж учні, а викладач займе пасивну позицію у відносинах.

- Модель негнучкого реагування «Робот» – стусунки викладача з учнями будуються по жорсткій програмі, де чітко витримуються цілі і завдання заняття, дидактично виправдані методичні прийоми, має місце бездоганна логіка викладу і аргументація фактів, відшліфовані міміка і жести, але викладач не має почуття розуміння мінливої ситуації спілкування. Він не враховує особливості класних колективів, психічний стан учнів. Ідеально сплановане і методично відпрацьоване заняття розбивається об рифи соціально-психологічної реальності, не досягаючи своєї мети. Як наслідок:

низький ефект педагогічної взаємодії.

- Модель авторитарна «Я – сам» – навчально-виховний процес цілком фокусується на викладача. Він – головна і єдина дійова особа. Практично відсутня творча взаємодія між ним і аудиторією. Одностороння активність викладача придушує будь-яку особисту ініціативу з боку учнів, які усвідомлюють себе лише як виконавці, чекаючи інструкцій до дії. До мінімуму знижується їх пізнавальна і громадська активність. Як наслідок: виховується безініціативність учнів, втрачається творчий характер навчання, спотворюється мотиваційна сфера пізнавальної активності.

- Модель активної взаємодії «Союз» – викладач постійно знаходиться в діалозі з учнями, тримає їх в піднесеному настрої, заохочує ініціативу, легко схоплює зміни в психологічному кліматі групи і гнучко реагує на них. Переважає стиль дружньої взаємодії зі збереженням роліової дистанції. Як наслідок: виникають навчальні, організаційні та етичні проблеми творчо вирішуються спільними зусиллями. Така модель найбільш продуктивна (Зливков & Лукомська, 2018).

Вивчення педагогом специфічних ознак перелічених вище моделей дає змогу правильно ідентифікувати власну модель спілкування. У свою чергу, це дозволяє йому адекватно оцінити сильні та слабкі сторони своєї комунікативної поведінки.

Розглянемо основні психодіагностичні методи, які використовуються в сучасній психології для оцінювання ефективності професійних педагогічних комунікацій. Основний блок методик, які дають можливість безпосередньо вивчати деякі особливості педагогічного спілкування.

Для діагностики особливостей переважаючих комунікативних стилів педагогів у сучасній психології використовують:

- методика «Стиль педагогічного спілкування»;
- методика «Стиль педагогічного спілкування», яка спрямована на виявлення стилю педагогічного спілкування: авторитарного, демократичного та ліберального;
- опитувальник педагогічної взаємодії (Questionnaire on Teacher Interaction, QTI);
- шкалу саморозкриття педагога у спілкуванні (The Teacher Self-Disclosure Scale);
- методику діагностика ефективності педагогічних комунікацій (Зливков & Лукомська, 2018);
- тест «Оцінка рівня комунікативності»;
- тест «Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні»;
- тест «Чи вмієте ви слухати? Анкета для педагогів» (Педагогічна комунікація, 2019).

Виходячи з вищесказаного, слід відзначити, що провідним суб'єктом педагогічної комунікації є педагог, професійно-комунікативна діяльність якого має бути спрямована на виконання соціального замовлення – формування гармонійно розвиненої особистості. Розуміння особливостей спілкування спроможне утворити продуктивне тло взаємодії вчителя та учнів, що відповідає потребам новітнього часу, сприяє як продуктивності комунікативної взаємодії, так і запобіганню конфліктів, конструктивному вирішенню проблем, що можуть виникати в процесі педагогічної діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні змісту та структури професійного спілкування практичних психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волкова, Н. П. (2006). Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. https://library.udpu.edu.ua/library_files/412009.pdf
2. Гончаренко, С. У. (1997). Український педагогічний словник. 421. <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovník-onlayn>
3. Зливков, В. Л. & Лукомська, С. О. (2018). Психологія спілкування педагога: інтегративний підхід: [навчальний посібник; 2 видання: розширене та доповнене]. 353. https://lib.iitta.gov.ua/710858/1/Zlivkov_Lukomska_Ped_spilkuvannya.pdf
4. Основи професійно-педагогічного спілкування, (2022). : *метод. реком. до самостійної роботи студентів*. 52. https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4728/%D0%9D-100_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Фенцик, О. М. (Укл.) (2019). Педагогічна комунікація: практикум для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня магістр. 162. http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3252/1/Fencik_Pedagogical_communication.pdf
6. Зязюна, І. А. (Ред.) (1997). Педагогічна майстерність : *підручник*. 349 с. <http://kipt.com.ua/wpcontent/uploads/2018/12/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%90%D0%93%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90%D0%9C%D0%90%D0%99%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC.pdf>

7. Гарькавець, С. О., Волченко Л. П. (2021). Спілкування в педагогічному процесі: *навчальний посібник*. 100. Видавництво ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”». [http://file:///C:/Users/Asus/Downloads/469%20\(1\).pdf](http://file:///C:/Users/Asus/Downloads/469%20(1).pdf)
8. Ярошук, І. Д. (2012). До питання про визначення понять «спілкування», «комунікація» та їх співвідношення. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи: науково-практичний журнал*. 1 (1). 49-53. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8676/1/Yaroshchuk_I.PDF

REFERENCES

1. Volkova, N. P. (2006). Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: navch. posib. dlia stud. vyshchekh navch. zakl. 256. https://library.udpu.edu.ua/library_files/412009.pdf
2. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. 421. <https://hum.edu-lib.com/szbrannoegoncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichny-slovník-onlayn>
3. Zlyvkov, V. L., Lukomska S.O. (2018). Psykholohiia spilkuvannia pedahoha: intehratyvnyi pidkhdid: [navchalnyi posibnyk; 2 vydannia: rozshyrene ta dopovnene]. 353. https://lib.iitta.gov.ua/710858/1/Zlivkov_Lukomska_Ped_spilkuvannya.pdf
4. Osnovy profesiino-pedahohichnoho spilkuvannia, (2022). : metod. rekom. do samostiinoi roboty studentiv. 52. https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4728/%D0%9D-100_%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA_%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC.pdf?sequence=1&isAllowed=y
5. Fentsyk, O. M. (Ukl.) (2019). Pedahohichna komunikatsiia: praktykum dlia studentiv spetsialnosti 013 «Pochatkova osvita» osvithnoho stupenia mahistr. 162. http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3252/1/Fencik_Pedagogical_communication.pdf
6. Ziazuna, I. A. (Red.) (1997). Pedahohichna maisternist : pidruchnyk. 349 s. <http://kipt.com.ua/wpcontent/uploads/2018/12/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%9F%D0%95%D0%94%D0%90%D0%93%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90%D0%9C%D0%90%D0%99%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC.pdf>
7. Harkavets, S. O., Volchenko, L. P. (2021). Spilkuvannia v pedahohichnomu protsesi: navchalnyi posibnyk. 100. Vydavnytstvo TOV «Vydavnychi dim “Buk-Druk”». [http://file:///C:/Users/Asus/Downloads/469%20\(1\).pdf](http://file:///C:/Users/Asus/Downloads/469%20(1).pdf)
8. Iaroshchuk, I. D. (2012). Do pytannia pro vyznachennia poniat «spilkuvannia», «komunikatsiia» ta yikh spivvidnoshennia. *Masova komunikatsiia: istoriia, sohodennia, perspektyvy: naukovo-praktychnyi zhurnal*. 1 (1). 49-53. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8676/1/Yaroshchuk_I.PDF

Iryna Vare,

Candidate of Psychological sciences,
senior lecturer of the Department of Psychology,
Social Work and Inclusive Education
of Odessa Regional Academy of In-Service Education,
Odessa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3203-6476>

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL PEDAGOGICAL COMMUNICATION

The article states that pedagogical professional communication acts as a means of solving educational tasks, as a socio-psychological support of the educational process and as a means of organizing relationships among the participants of the educational process. The structure of pedagogical communication consisting of five stages is described; different styles and models of the teacher's communicative interaction are highlighted. Based on the use of methods of scientific analysis of developed theories on communication problems, the peculiarities of pedagogical communicative culture are revealed. The main psychodiagnostic methods used in modern psychology to evaluate the effectiveness of professional pedagogical communications are considered. It is stated that the effective communication of a teacher requires knowledge of the technique of conflict-free professional communication and the ability to use it, which makes it possible to maintain a constructive and positive psychological educational climate and leads to an increase in work efficiency.

Key words: communication, professional communication, pedagogical communication, teacher.

Дата надходження до редакції: 29 грудня 2022 р.